

# Erdem

ISSN:1010-867-X

Sayı 60 2011

Erdem

60



TÜBİTAK / ULAKBİM, SBVT (Sosyal Bilimler Veri Tabanı)  
tarafından dizinlenmektedir.



**Kurucusu / Founder** **Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı** (1913-1993)

**Sahibi / Owner** on behalf of Atatürk Culture Center  
Atatürk Kültür Merkezi adına Başkan  
**Prof. Dr. Osman Horata**

**Editörler / Editors** **Doç. Dr. Recep Boztemur** (ODTÜ)  
**Uzm. Suzan Gür** (AKM Uzmanı)  
**Uzm. Alim Yanık** (AKM Uzmanı)

**Yazı İşleri Müdürü / Journal Administrator** **İmran Baba**

**Yayın Kurulu / Editorial Board** **Prof. Dr. Hakkı Acun** (Gazi Üniversitesi)  
**Prof. Dr. Ali Fuat Bilkın** (TOBB ETÜ)  
**Prof. Dr. Nihat Boydaş** (Gazi Üniversitesi)  
**Prof. Dr. Nurettin Demir** (Başkent Üni.)  
**Prof. Dr. Melek Dosay-Gökdoğan** (Ankara Üni.)  
**Prof. Dr. Önder Göçgün** (Pamukkale Üni.)  
**Prof. Dr. Recep Kılıç** (Ankara Üni.)

**Danışma Kurulu / Advisory Board** **Doç. Dr. Feriha Akpınarlı** (Gazi Üniversitesi)  
**Prof. Dr. Şerif Aktaş** (Gazi Üniversitesi)  
**Prof. Dr. Mehmet Ali Bayhan** (Atatürk Üni.)  
**Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu** (Mimar Sinan Üni.)  
**Prof. Dr. Remzi Demir** (Ankara Üniversitesi)  
**Prof. Dr. Bekir Deniz** (Akdeniz Üniversitesi)  
**Prof. Dr. Nevin Güngör Ergan** (Hacettepe Üni.)  
**Prof. Dr. Muhsin Macit** (Anadolu Üniversitesi)  
**Prof. Dr. Selçuk Mülayım** (Marmara Üni.)  
**Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak** (Hacettepe Üni.)  
**Prof. Dr. Mehmet Öz** (Hacettepe Üni.)  
**Prof. Dr. Mustafa Özkan** (İstanbul Üni.)  
**Prof. Dr. Nihat Öztoprak** (Marmara Üni.)  
**Prof. Dr. İsmail Öztürk** (Dokuz Eylül Üni.)  
**Prof. Dr. Kazım Yetiş** (İstanbul Üni.)

**Yönetim Yeri / Managing Office** Ziyabey Caddesi No: 19  
06520 Balgat-Ankara, TURKEY  
**Telefonlar / Telephones** +90 312. 284 34 25 - 45

elmek erdemdergisi@gmail.com  
web / web www.akmb.gov.tr

Sürelî Yayın Dört Ayda Bir Çıkar

**Abone İşleri / Subscription** Mehmet Alkan  
+90 312. 284 34 41  
Belgegeçer (Faks): +90 312. 284 34 23

**Posta Çek Numarası** 212938

**ISSN** 1010-867-X

**Kapak Tasarımı / Cover Design** **Grafiker** Ltd. Şti.

**Sayfa Tasarımı / Page Design** **Grafiker** Ltd. Şti.  
1. cadde 1396. sokak No: 6  
06520 (oğuzlar mahallesi) Balgat-Ankara  
tel +90 312. 284 16 39 Pbx  
faks +90 312. 284 37 27  
elmek grafiker@grafiker.com.tr  
web www.grafiker.com.tr

**İaskı Yeri ve Tarihi / Press House and Date** **Grafiker** Ofset  
Kazım Karabekir Caddesi  
Ali Kabakçı İşhanı 85/3  
İskitler-ANKARA / +90 312. 384 00 18  
Ankara, 16 Mayıs 2011 / Ankara, 16 May 2011

## İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Mithat Aydın** Misyonerlik Kışkacında Nesturiler:  
Katolik, Ortodoks ve Protestan Misyonerlerin  
Nesturiler Arasındaki Faaliyetleri ve  
Bunun Siyasi Sonuçları 1-30  
*The Nesturians in the Trap of Missionary Activities:  
The Catholic, Orthodox and Protestan Missionary Activities  
among the Nesturians, and Their Political Consequences*
- Özcan Bayrak** Osmanlıdaki Kültürel Değişim Sürecinin  
Ahmet Mithat Efendi'nin Jöntürk Romanında  
İrdelenmesi 31-50  
*The Examination of Cultural Change in the Ottoman  
Empire through the Jöntürk Novel of Ahmet Mithat Efendi*
- Ahmet Demir** Bir Şairin Kaleminden 'Ben'e, Sanata ve  
Yaşama Dair Notlar: İlhan Berk'in Düz Yazıları 51-76  
*The Notes regarding the "self", "art" and "life" from  
the Pencil of a Poet: The Proses of İlhan Berk*
- Belkıs Altunış Gürsoy** Siyasetname Hüviyetinde Bir Esaretname 77-142  
*Prison Notes under the Guise of Travel Notes*
- Alsu Kamalievâ** Musa Celil'in "Moabit Defterleri"  
Üzerine Bir İnceleme 143-154  
*An Analysis on the "Notes of Moabit" by Musa Celil*
- Saadettin Koç** Türklerde Kadın ve Hüseyin Nihal Atsız'ın  
Tarihî Romanlarında Kadın Motifi 155-186  
*Woman in Turkish History and the Woman Motif in  
Hüseyin Nihal Atsız's Historical Novels*
- Zeynel Özlü** Saray-ı Hümâyûn Dişçileri İle İlgili Bazı Notlar 187-204  
*Notes on the Dentists of the Imperial Palace*

**Not:** Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarına aittir. Yazıların yayın hakkı merkezimize tevdi edilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

# Osmanlıdaki Kültürel Değişim Sürecinin Ahmet Mithat Efendi'nin Jöntürk Romanında İrdelenmesi

Özcan BAYRAK\*

## ÖZ

Osmanlı devletinin kazandığı başarılar, devlet yöneticilerinin sürekli üstün ve güçlü devlet olduklarını düşünmelerine neden olmuştur. Özellikle, Rönesans ve Reform hareketlerinin başlattığı süreçte yeniliklerin takip edilmemesi, Batı'yı her alanda üstün konuma getirir. Bu üstünlük, askerî alandaki yenilgilerle fark edilir. Bu nedenle ilk yenilikler askerî alanlarda yapılır. Avrupa'nın ilerleyişini kavramak için, daimî elçilikler kurulur. Öğrenciler gönderilerek, bu değişimin bilimsel boyutu yakalanmaya çalışılır. Geleneksel yaşamın belli sosyal ve dinî kuralları doğrultusunda yaşayan insanımızın, Avrupa'nın serbest yaşamını merak etmesi ve bu hayata yönelmesi, değişimin birçok alanda yaşanmasına neden olur. Avrupa insanının eğitim, sanat ve ticaret gibi ilişkilerle yaşamlarını insanımıza sergilemeleri, değişimin hızlanmasında etkin rol oynar. Bu değişim süreci, iki kültür arasında kalan ve geleneklerinden uzaklaşan insan tiplerinin oluşmasına zemin hazırlar. Bu tip insanlar, dönemin romanlarında ele alınarak yenileşme sürecindeki yanlışlıklar belginleştirilir. "Jöntürk" romanı, yenileşme süreciyle büyüyen ve yanlış Batılılaşma sonucu düşüşü yaşayan insanımızın hayattan alınmış bir kesit olarak karşımıza çıkar.

*Anahtar Kelimeler:* Ahmet Mithat Efendi, Jöntürk, kültürel değişim, batılılaşma, yenileşme.

## ABSTRACT

### The Examination of Cultural Change in the Ottoman Empire through the Jöntürk Novel of Ahmet Mithat Efendi

The military achievements of Ottoman Empire made the state bureaucracy to think that they were always superior and powerful state. The Ottoman failure in the realization of the innovations following the Renaissance and Reform made the West superior in all areas. The superiority of the West appeared first in the military sphere. The reason for

\* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ADIYAMAN, e-posta: ozcanbayrak@gmail.com

the first innovations was made in the military was this superiority. The Ottoman permanent embassies were founded in European capitals to catch up Europe's advancement. The students were also sent to catch up the scientific aspect of this advancement. The wonder of the Ottoman Muslim society who lived a traditional life style about European lives caused the change in Ottoman society in many areas. The exhibition of European life to the Ottoman society with the relations of education, art and trade had an effective role in speeding-up of the change process. The process of change formed a basis for consisting of popular culture between the two cultures and without their traditions. The examination of these types of people in the novels of era might give the general characteristics in the change process. The novel "Jöntürk" stands at the intersection of the popular culture prevalent at the time and the westernization process of the late Ottoman age.

*Key Words:* Ahmet Mithat Efendi, Les Jeunes Turks, cultural change, westernization, innovation.

## Giriş

Toplumlar yaşamlarını, kendi kaide ve kurallarına göre şekillendirir. Bu şekillendirme, zamanla toplumun kültürünü oluşturur. Genel anlamda kültür, aynı coğrafyada yaşayan halkın tarihî süreçte oluşturduğu yaşam tarzıdır. Bu yaşam tarzını şekillendiren fikir, sanat ve diğer kültürel öğelerdir. Yaşam tarzı ve kültürel öğeler, sürekli değişen ve diğer kültürlerden etkilenen bir yapıya sahiptir.

Osmanlı'nın kültürel yapısında değişim, Avrupa'nın takibi ile başlar. Avrupa'daki ilerleme karşısında eksiklerin fark edilmesi, aydınları arayışa yöneltir. Özellikle, I. Abdülhamit dönemi ve öncesinde, devrin askerî şartları nedeniyle, sadece askerî alanda değişim görülür. "Ancak, çağdaşlaşma olayı bir bütündü ve her şeyden önce, bir 'zihniyet değiştirme' olayı idi. Asırlarca alışılmış olan doğulu değer hükümlerini, hayata ve dünyaya bakış tarzını bırakıp, onların Batı dünyasındaki karşılıklarını alarak benimsemek gerekirken idi." (Akyüz 1999: 8). Toplumsal değişimde en önemli unsur planlamadır. Planlama, devlet yönetiminde görev alan yetkin kişilerce tüm yönleriyle düşünülmelidir. Değişim süreci iyi planlanmadığı ve uygulanmadığı takdirde, toplumları sıkıntıya düşürebilir.

Türk kültüründe ilk ve önemli değişimler, Lale Devri'nde başlar. Bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi, zihniyette değişimi başlatmasıdır. 1718 sonrası Batı, Osmanlıyı ve İslam dünyasını kendine rakip görmekten vazgeçer. Bu sürecin Osmanlı'nın yıkımıyla neticeleneceğini düşünür. Düşüncedeki bu değişimin Osmanlı cephesine bakıldığında,

"Avrupa'ya karşı bir gevşeme havası başlamıştır. Avrupa ticaretiyle ilgili kişilerin yazılarında bu gevşeme belirtilmektedir. Bunlarda gerek hükümetin, gerek halkın ticaret işleriyle uğraşan yabancılara eskiden olduğu gibi tepeden bakmadıkları, bunların halk arasında daha serbest dolaşım işlerini gördükleri söylenmektedir." (Berkes 2008: 43).

Batıyla münasebetlerin başladığı devirden itibaren mimarî, eğitim, edebiyat, aile hayatı, aşk, evlilik, giyim, güzel sanatlar, gelenek ve görenek olmak üzere birçok alanda değişim kendini hissettirir. "Kent kültüründeki değişim, 19. yüzyılda hızlanır. Batılılaşma hareketleri, Tanzimat döneminde her bakımdan günlük hayata yansır. Saraydan başlayarak toplumun bütününe yansıyan yenilik düşüncesi, eski hayat tarzının değişmesinde etkili olur" (Karabulut 2010: 105). Bu değişim süreci en fazla kültürel alanda belirginleşir.

"XIX. asrın başında Batı medeniyetiyle karşılaştığımız zaman onun kültürü gözlerimizi kamaştırmış ve tesir sahasını, diğer sahalardan daha kolay seçmiştir. Çünkü Batı medeniyeti meselâ ahlak, din, aile ve veya yaşayış tarzı sahalalarında lehte ve aleyhte olanların münakaşaları sebebiyle bir mücadele ve mukavemetle karşılaşmış, buna mukabil kültür sahasını daha rahat işgal etmiştir" (Okay 2008: 351).

Osmanlı aydınlarının birçoğu yeni değerleri kabullenmemiştir. Yeni değerleri eleştiren aydınlar, fikirsiz olarak kısmen başarılı olmalarına rağmen, kültürel değerleri Avrupa'nın etkisinden kurtaramamıştır.

Batı'nın etkisiyle ortaya çıkan, Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinde yoğun bir şekilde görülen kültürel değişim, eski ve yeni mücadelesine zemin hazırlar. İslam dini içerisinde belli kaideler ve gelenekler doğrultusunda hayatını sürdüren Türk milleti, bu değişimle eski - yeni çatışmasını yaşar.

Batılılaşmanın en yoğun yaşandığı ortam Servet-i Fünun dönemidir. Aldıkları eğitim ve yetiştikleri dönem itibarıyla yüzünü tamamen Batı'ya dönen Servet-i Fünun temsilcileri, toplumu oluşturan tüm unsurların bir bütün olduğunu, bu nedenle batılılaşma sürecinde bu bütünlüğün gözetilmesi gerektiğini vurgulayarak, tam anlamıyla batılılaşmak gerektiğini savunmuşlardır.

1908 sonrası gelişen olaylar, yaşanan siyasî süreç ve fikir hareketleri birçok açılımı da beraberinde getirir. Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerindeki bilinçsiz Batılılaşma süreci yavaşlamaya başlar. Millî edebiyat döneminde Batı'nın üstünlüğü kabul edilmiş, ancak Batı'yı bir bütün olarak değil; özellikle teknik ve bilim noktasında örnek alması gerektiği belirtilmiştir. "Batı'nın kültür ve yaşam tarzından uzak durulmalı", görüşü ağırlık kazanmıştır. Gerçek anlamda batılılaşmanın, "Batı'yı her yönüyle almak değil, Batı'nın ilmini ve tekniğini kendi kültürümüzle birleştirmek" fikri belirginleşmiştir.

## 1. Eğitimde Değişim

Değişimin hızlı yaşanmasında ve şekillenmesinde, özellikle eğitimde ve eğitim kurumlarında yapılan yenilikler etkili olur. "Tanzimat döneminde eğitim, zihniyet ve uygulamada meydana gelen değişim, Osmanlı eğitim sisteminin klasik-dinî yapısının sarsılmasında ve eğitimde laikleşme zemininin oluşmasında rol oynamış, bu laikleşme zemini ise Osmanlı devletinin meşruiyetini temelde dinden sağlayan bir devlet yapısından, meşruiyetini temelde dinden sağlamayan devlet yapısına doğru yol alışının alt yapısını hazırlamıştır" (Okumuş 2005: 24). "Tanzimat adını verdiğimiz 19. asır reform politikası birçoklarının iddia ettiklerinin aksine dinle devlet arasındaki kurumsal bağların çözülmesinde çok ileriye gidilen bir devirdir. Eğitim, rüşdiye ve idadiye gibi Batı modeline göre kurulmuş okullarda ve mülkiye, harbiye gibi yüksek okullarla, ulemanın nisbî tekelinden alınmış bir sivil idareci sınıfı kurulmuş, mahkemelerde şeriatın hükmü hissedilir şekilde daraltılmıştı." (Mardin 1997: 195).

Tanzimat'tan sonra eğitim, bilim alanı olarak kabul edilir. Batılılaşma sürecinin "...aydını ve eğitimcileri öğretim yöntemleri, okuma-yazma öğretimi, yeni öğretim yöntemlerinin uygulanmasının istenilmesi gibi sorunların üzerinde durmaya başlamış, kitabî ve takrirî öğretimi eleştirmiş, ezbere dayalı öğretimin terk edilerek dayanın öğretimde yerinin olmadığı görüşünü benimsemiş, bireysel öğretimden sınıf ve şube sistemine geçilmesini istemiş, okuma-yazma öğretimine aynı oranda önem verilmesini arzulamışlardır" (Şanal 2005: 138). Düşünceleri ve mevcut sistemi derinden etkileyen bu değişim, eğitimde pedagoji, örgütlenme ve program düzeyindedir. Yapılan değişiklikler, yeni bakış açılarının oluşmasına ve kültürel değişim sürecinin hızlanmasına zemin hazırlamıştır.

Eğitim-öğretim alanında görülen bu değişim süreci, kız çocuklarının eğitimine bakış açısını da zamanla değiştirir. Osmanlı'nın geleneksel yapısı içerisinde ikinci plana itilmiş olan kız çocukları, Tanzimat'la başlayan değişim sürecinde toplumda ön plana çıkmaya başlar. Bu değişim, özellikle Millî Edebiyat döneminde tam anlamıyla belirginleşir.

II. Meşruiyet döneminde kadınların eğitimine toplumsal açıdan bakılır. "Kadının eğitimden yoksun kalmasıyla hem erkeklerin, hem de toplumun büyük zarar göreceğini belirten Tevfik Fikret, düşüncelerini şu sözlerle anlatır: Kızlarını okutmayan bir millet, oğullarını manevî öksüzlüğe mahkûm etmiş demektir; hüsrana ağlasın." (Kurnaz 1996: 35). Kadınların eğitiminde görülen bu değişim, Millî Edebiyat dönemi romanlarında kadın eğitiminin önemli bir yer tutmasını sağlar. Kız çocuklarının eğitiminde geleneksel, millî ve dinî boyut görüldüğü gibi; Batılı bir eğitim anlayışı da görülür.

Eğitimle başlayan değişim, kültürler arası aktarımı hızlandıran en önemli unsurdur. Geleneksel yapıda görülen eğitim sürecinin değişimi, toplumun birçok alanına ve insanımızın bakış açısına yansır. Bu yansımaların en güzel örneğini, Ahmet Mithat Efendi'nin *Jöntürk* adlı romanında görmek mümkündür. Eser dönem itibarıyla devletin içinde bulunduğu durumu ve değişim sürecini yansıtmaya bakımından oldukça önemlidir.

*Jöntük*'te, değişen bakış açısı ilk olarak kız çocuklarının eğitiminde görülür. Bu değişim, Gazanfer Bey'den hareketle verilir. Gazanfer Bey, esir düştüğü yıllarda eşinden aldığı mektupların başkası tarafından yazıldığını bilmektedir. Bu nedenle mektupta geçen duyguların gerçeği tam anlamıyla yansıtmadığına dikkat çekerek, "Haberleşebilmek kavuşmanın yarısı gibidir." (*Jöntürk*, 10) sözünün ne kadar doğru olduğunu vurgular. Gazanfer Bey'in bu bakışından hareketle, kız çocuklarının eğitiminde başlayan değişim süreci verilir. Ancak bu değişimi arzulayanların şu an için azınlıkta olduğu vurgulanır. "Kızların yazıp okumaları onların gelişmeye kapalı ve alçak gönüllülüğe mecbur olmaları terbiye ve düşüncesine göre, henüz uygun görülüyordu. "Dostuna mektup mu yazacak?" itirazı henüz pek kuvvetli olup buna karşılık, "hayır! kocasına mektup yazacak" sözü azınlığın zayıf sesi olmaktan kurtulamıyordu" (*Jöntürk*, 11).

Gazanfer Bey, kız çocuklarının eğitimi üzerine değişen bakış açısıyla, kızının eğitimini eşi Dilşinas'a vasiyet eder. Bu vasiyet kız çocuklarının eğitimine farklı bir bakış açısını belirginleştirir. Dilşinas'ın eğitim almamış olması ve yeni eğitim kurumlarıyla ilgili dedikodular eğitime bakış açısını şekillendirir. Kızını öğretmen okuluna vermesini söyleyen eş dostlarına, "bunun mümkün olmadığını" söyler. Dilşinas'ın yeni eğitim kurumları hakkındaki düşünceleri şu şekildedir: "Kız öğretmen okulu mu? Allah esirgesin! Dilşinas'ın, öğretmen okuluna giden kızlar, hakkındaki düşüncesi hiç iyi değil. Birçok gezevenin bilip bilmeden kız öğretmen okulu öğrencilerinin serbestlikleri, açıklıkları daha bilmem neleri hakkındaki söyledikleri masallara Dilşinas Hanım, tamamıyla inanmıştı." (*Jöntürk*, 15).

Dilşinas Hanım'ın eğitimsizliği ve çevreden duyduğu dedikoduların yarattığı tedirginlik, Ahdiye'nin eğitimini zorlaştırır. Zorluklara rağmen eğitimini tamamlayan Ahdiye, sadece müzik alanında eğitim alamaz. Müzik alanındaki bu eksiklik, Dilşinas Hanım'ın eğitimsizliğinden ve müzik eğitimine olan eski bakış açısından kaynaklanmaktadır. "İnatçı Çerkez'e müziğin şeytan sedası olduğu inancı öyle yerleşmiş ki kerpetenler ile söküp çıkarmak mümkün değil" (*Jöntürk*, 17).

Yabancı dil eğitimi, kültürlerin etkileşimiyle doğru orantılıdır. Osmanlı devleti ile Fransa arasındaki ilişkiler bu etkileşime hız kazandırmıştır. Bu

dönemle Fransız kültüründen etkilenme ön planda olduğundan, Fransızca öğrenmek bir modadır. Fransızca'yı öğrenmek için özel hocaların tutulması, kültürel değişimi hızlandıran önemli bir etkidir. Kazım Bey, kızına dil eğitimi hakkında açıklamalar yaparak, Ayşe'yi Fransızca öğrenmeye ikna etmeye çalışır. Kazım Bey, dil öğretimi konusunda ailelerin izlediği yanlış politikanın en güzel örneğini teşkil eder. Bu politika kendi diliyle okuma yazma öğrenmeden, başka bir milletin dilini öğrenen ve o dilde okuyazar olan, bir neslin oluşmasına zemin hazırlar. "Alafranga, hem de tam alafranga olmak için Fransızca lazımdır. Kibar kızları hep Fransızca öğreniyorlar. Bazıları hocalar tutup bazıları da Frenk mekteplerine gidiyorlar" (*Jöntürk*, 69).

Ceylan, dil eğitimi yanında Fransız edebiyatıyla da yakından ilgilenir. Feminist bir bakış açısıyla, kadın sorunları konusunda önemli bir bilgi birikimine sahip olmasının tek kaynağı vardır, o da Fransız edebiyatıdır. Ceylan, "Fransızca olarak kadın sorunlarına dair yazılanların hemen tümünü okumuştur. Her şeyi okumuş ise onu bizim ülkemizdeki hallere uyarlamıştır" (*Jöntürk*, 91). Ceylan'ın Batı edebiyatıyla yakınlığı, insanların yeni haberdar oldukları konularda daha önceden bilgi sahibi olmasına ve bu konularla ilgili konuşmalarda yorumlar yapmasına imkân sağlar. Kadının bu bilgilendirme süreci, fikrîsel değişim sürecini şekillendirmiştir.

## 2. Bireyin Fikrîsel Değişimi

Batılılaşmayla, eğitimde yaşanan değişim ve bu değişimin oluşturduğu bakış açısı fikrîsel değişimi belirginleştirir. *Jöntürk* romanında Ceylan'ın şahsında görülen bu değişim, doğu kültürüyle büyüyen ancak Batı'yı bilen ve ikisi arasında mukayese yaparak, hakkını savunan, gelenekten gelen yanlışlıkları eleştiren, bu eleştirisini karşısındaki erkeğe rahatlıkla ifade eden yaşamı şekillendirir.

Ceylan, toplumda kadın ve erkek davranışlarının değerlendirilişinde haksızlık yapıldığını düşünmektedir. Ceylan, serbestliği arzulayan, ancak toplum baskısıyla karşılaşan ve bu baskıyı eleştiren bireyi temsil eder. Ona göre, aşkın ilan edilmesinde ve fikirlerin açıkça söylenmesinde erkekle bayanın aynı konumda olması gerekir. Erkek nasıl aşkını ilan edebiliyorsa, bayan da rahatlıkla aşkını ilan edebilmelidir. Onun, "sizi kafama denk buldum, açıkça söylüyorum, sevdim!" (*Jöntürk*, 83) açıklaması, erkeğin bile söylerken büyük bir cesarete ihtiyaç duyacağı sözlerdir.

Ceylan, geleneksel yaşamda kadının serbestliği olmadığını savunur ve bu serbestliği elde etmeye çalışır. Düşünce dünyasında oluşturduğu serbest yaşamdan hareketle, Nurullah ile olan arkadaşlık ilişkisini ileriye götürme ve bu ilişkiyi cinsellik boyutuna taşıma teklifinde bulunur. Aşk teklifi, bayandan gelen aşk arzusunun ilk örneğini oluşturması bakımından önemlidir. "Bir

genç kız sana diyor ki, şu kardeşçe değiyi şu gayri-tabii halinden çıkaralım. Normal bir hale koyalım. Bir birimizi seviyoruz. Muhabbetimizden istifade edelim. Ama sende bin düşünce varmış. Seni men etmem, hürriyetini yine sana bırakırım. Hazır şu akşam ev müsaitken, neden istifade etmeyelim?" (*Jöntürk*, 62). Nurullah, yapılan bu teklif karşısında çok şaşırır ve bu teklifin yanlış olduğunu belirtir. Ceylan, bakış açısıyla Nurullah'ın düşüncesini eleştirir ve kendi düşüncesinin yanlış olmadığını dile getirerek, kadının değişim sürecine farklı bir boyut kazandırır. "Canım bir erkek bir kadına kavuşmak için köpek gibi yalvardığı, ağladığı, sızladığı halde hiç şaşırılmıyor da, bu istek bir kadın tarafından olunca neden çılgınlık olunuyor?" (*Jöntürk*, 62).

Ceylan, değişen yaşam ile insanların fikirlerini ve aşklarını rahatlıkla söyleyebilmesi gerektiğini savunur. Nurullah bu olayı geleneksel yaşamın bakış açısıyla değerlendirerek, millî duygularımıza ve değerlerimize göre bir kızın sevdim demesinin yanlış olduğunu vurgular. Bu sevgiyi kabul ettiğini sözle değil, davranışlarıyla belli etmesi gerektiğini savunur. Aşkı şairlerin tarifinden hareketle açıklayıp, aşka bakış açısını belirginleştirir. "Bizim duygusal şairlerimize göre bir kız, yüreği yakan bir peridir ve erkek onun bir hayranıdır. O göz kamaştıran bir put ki kürsüsü üzerinde gururla oturacak ve erkek tarafından onun kürsüsüne arz ve takdim olunan aşka dayanan tuhaflikları reddetmeyerek kabul etmiş olacak" (*Jöntürk*, 53). Nurullah bu açıklamayla birlikte, değişen yaşam içerisinde kızın sevdiğini söyleyebileceğini, ancak bu değişimin tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini belirtir. "Allah korusun, gerek kadında, gerek erkekte görülen ileri fikirler şimdi bu hisleri saflığın aşağı derecesine indirmeye yüz tutmuştur... 'Sevdim,' demenize ses çıkarmıyorum. Ama bir şartla! Bu hududun haricine çıkmamak şartıyla" (*Jöntürk*, 53).

Değişimle geleneksel yaşamda ikinci plana atılan kadının, medeni haklarında düzenlemeler yapılır. Yapılan bu düzenlemeler, kadınların çalışma hayatında yer almasına imkân verir.

"Tanzimat döneminde kadınlar öğretmen olarak çalışmaya başlamışlardır. Ancak devlet dairelerine memur olarak alınmaya başlamaları 20. yüzyıl başına rastlar. I.Dünya Savaşı döneminde erkeklerin savaşa gitmesiyle boşalan memuriyetlere kadınlar atanmıştır. Telefon şirketi ve maliye nezareti kadın memur alan ilk kurumlar olmuştur" (Osma 2006: 91).

Kadının farklı sebeplerle girdiği kamu alanlarında geçirdiği süreç geleceği şekillendirir. "Kamu alanında yer alan bu Türk kadınları, geleneksel olarak erkeklerin girmediği bir kadın dünyasından, erkeklerden bağımsız olma

duygusunu beraberlerinde taşırlar; bu duygu onları kamu alanındaki görevlerinde yoğunlaşmaya daha yetenekli hale getirir" (Kandiyoti 1997: 32).

Ceylan, kadınların çalışma hayatındaki değişimini anlatırken, çalışmayan kadınların azınlık olarak kaldığına dikkat çeker.

"Kadınlar arasında kendi çalışıp kazanmayan ve yalnız kocasına yar olup kalan kadınlar bir azınlık olarak kalmıştır. Köylerde kadınlar ezelden beri erkeklerle beraber çalışıyorlardı zaten. Fakat şehirlerde de kadınlar evvela fabrikaları doldurmaktan başlayıp yapma çiçek ve dikişçilik gibi bütün işleri tekellerine almışlar" (Jöntürk, 79).

Kadınların çalışma alanındaki bu değişim süreci daha sonra mağazalarda tezgâhtarlıkla devam eder. Bu sosyal yaşam ve fikirlerin değişimi kadınların "postanelerde, telgraf hanelerde, telefon hanelerde" (Jöntürk, 79) çalışmasını sağlar. Değişimle çalışmaya başlayan kadın, aldığı eğitimle hizmet sektörü dışındaki mesleklere de yönelir. Kadınların son dönemlerde doktor, avukat, mühendis oldukları belirtir. Ceylan, değişen fikirler ışığında kadınların iş hayatına girdiğini, ikinci plana atılan ve sürekli erkeğe boyun eğmek zorunda kalan kadının, iş hayatına atılmasıyla boyun eğiş sürecinin bitireceğini ve erkeğe artık boyun eğmeyerek eşit konuma geleceğini vurgular. "...Şu son zamanlarımızda kadınlar tabip oluyorlar, avukat oluyorlar, mühendis oluyorlar, hatta arabacı oluyorlar. Kendi sorunlarını kendi başlarına düzelterken bu gayretli ve güzel insan türü artık erkeklere boyun eğebilir mi?" (Jöntürk, 79).

Toplumda belirginleşen kadın, birçok alanda öne çıkarken; bu öne çıkışı destekleyen düşünce dünyasında da değişim görülür. Değişim, olumlu birçok unsuru yerleştirirken; beraberinde bazı olumsuzlukları da getirir. Bu olumsuzluklardan biri de, evlilik sürecine bakıştır. Evlilik hayatındaki ilişkiye Ceylan şu şekilde bakmaktadır: "Biz bugün bir geçiş noktasında bulunuyoruz. Ecnebi sosyetesinde erkekleri imrendirecek kadınlarla içli dışlı olup da hanesindeki kadınla yetineceğinin zannettirmek istediğin erkekte bu yetinmenin gönülden inanılması gereken bir güven olacağına beni değil a, hiçbir kadını ikna edemezsin" (Jöntürk, 95) düşüncesinden hareketle, bu tür ilişkilerden erkeklerin büyük bir zevk alındığını belirtir. Kadınlarında bu tür ilişkilerin farkına vardığını ve bu tür ilişkilerden zevk almaya başladıklarını söyler. Bu tarz konu ve ilişkilere uzak olan kadının değişimi ve serbest bir yaşama yönelişi, toplumun değer yargılarından uzaklaşmış kadın tiplerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Nurullah ile Ceylan arasındaki ilişki, düşünce ve davranışlardaki yanlışlıklarla çıkmaza girer. Bu olayların gelişim sürecini ve kadının

toplumdaki değişimini, Nurullah'ın ablası Zeliha belirginleştirir. Zeliha, üç kuşağı yaşamış biri olarak; geçmiş, şimdiki ve gelecek zamandan hareketle kadındaki değişimi değerlendirir:

"Ceylan ile olan maceramı tamamıyla biliyorum. Bunun önceden böyle bir faciayla biteceğini biz zaten bekliyorduk. Kadınların özgürlüğüymüş, yok alafrangaymış, bunlar bizim Türk ve Müslüman mantığımızı henüz sıgacak şeyler değildir. Biz gençliğimizde Ceylan'daki serbestinin on binde birini gösterecek olsak bizden büyüklerin gözünde, bir rezalet olarak kabul edilirdi. Şimdi bizde bu görüş Ceylan gibi turfandalar için var. İhtimal bir zaman gelir ki serbestliğin bu derecesi de genellikle normal hallerden sayılır" (Jöntürk, 154).

Ceylan ile Nurullah arasındaki bir konuşmada Ceylan, kadın hakları hususunda haksızlıkların yapıldığına dikkat çeker. Kadın haklarında, Batı medeniyetinin önemli bir mesafe aldığını belirtir. Nurullah'ın değişimi görmezlikten gelmesi nedeniyle Ceylan: "Gözlerinizi yalnız Doğu'ya dikip oradan ayırmayacağınıza biraz da Batı'ya çevirseniz ya. Avrupa ve Amerika'nın yeni medeniyeti "medeniyet" değil midir? Her tarafta kadın hakları davasıyla ayağı kalkılmıyor mu? Kadın deyince kızlarda dahil değil midirler? Acayip! Bu ne kadar haksızlık?" (Jöntürk, 54) şeklindeki fikirleriyle Batı medeniyetinin üstünlüğünü savunur. Eski geleneklerden hareketle, değişimi görmezlikten gelenlere kadın haklarını hatırlatır. Doğu geleneklerinde kadına verilmeyen haklar için Batı medeniyetine bakılmasını ister. Avrupa ve Amerika'da kadınların, hakları için seslerini yükselttiklerini vurgular. Kadın hakları konusunda Avrupa'da mücadeleler verildiğini ve bu mücadele sonunda kadının saygı gördüğünü belirtir. Avrupa'yı uzaktan tanıyanların ise, kadına sadece görünüşte bir saygı gösterdiklerini, fakat gerçekte böyle olmadığını dile getirir.

"Feminizm" denilen kadın konusu, Avrupa kadınlarının öteden beri uğradıkları bir boyun eğmeden, ezilmekten kurtarıp insan haklarına ve medeniyete layık ve ulaşmak için yapılan yürekli mücadeleden ibarettir. Avrupa'yı yalnız uzaktan tanıyanlar için böyle bir gayrete şaşmamak kabil değildir. Görünüşte kadınlara bu kadar hürmet ve riayet gösterilsin de aslında o kadınlar aşağı görülsün. Mazlum görülsün, buna imkân verilir mi? Halbuki böyledir. O görülen boş saygı adeta adam aldatıcılıktan ve daha doğrusu kadın aldatıcılıktan ibarettir." (Jöntürk, 78).

Ceylan, kadının toplumdaki konumundan hareketle, kadının gerçekte bir ismi olmadığına, evlenene kadar baba ismiyle var olduğuna; evlendikten sonra da, koca ismiyle yaşadığına dikkat çeker. Ceylan'ın bakışına göre, "kadının ismi bile yoktur. Babasından drahoma namıyla ne kadar para getirirse getirsin, diğer akrabasından ne kadar miras yerse yesin, eğer



evlendiği zaman 'servet ayrımı' anlaşması yapılmamışsa kadın kendi servetine malik sayılamaz. Herhalde kocasının tasdiki olmaksızın hiçbir mukaveleye, hiçbir senede imzasını koyamaz. Kocasını kendisini her nereye götürecektir olsa 'gitmem' diyemez. Mutlak bir itaat ile boyun eğmeye mecburdur." (*Jöntürk*, 78).

Kadının değişim sürecinde önemli payı bulunan feminizm, sorgulayan, araştıran ve kendini geliştiren bir kadın tipi yaratırken, Batılılaşmanın yanlış algılanmasıyla belirginleşen bazı sorunları da beraberinde getirir. Ceylan bu süreci tam anlamıyla yaşar. Birçok konuya vakıf olmakla birlikte, aşk ve evlilik hususundaki yanlış düşünceleri, onu olumsuzluklara sürükler.

"Ceylan feminizm ile şu kısacık ömrü boyunca özellikle de kadın sorunları konusunda hakikaten çok büyük bilgi sahibi olmuştur. Kadınlar arasında onunla konuşabilecek hiçbir kadın düşünülemez ya. Erkekler arasında da bu kudrete sahip bir adam biraz nadirce bulunur. Konuşmaları esnasında Nurullah Bey'i hangi Avrupa yazarının ismini açıklamışsa Ceylan o zatın eserini alıp, okumuştur. Denilebilir ki Fransızca olarak kadın sorunlarına dair yazılanların hemen tümünü okumuştur. Her neyi okumuş ise onu bizim ülkemizdeki hallere uyarlamıştır. Bu yüzden bizim gibi bu mesele ile iştiğal edenlerin hatırlarına gelen, güya yeni bir mesele Ceylan'ın çoktan bildiği hatta Nurullah Bey'i ile beraber görüşüp halletmiş olduğu meselelerdendir." (*Jöntürk*, 91).

Kadının toplumdaki yeri bakımından önemli olan feminizmin doğru algılanması ve yaşama uyarlanması, oldukça önemlidir. Feminizmi algılayışımızda Avrupalı bir bakış açısının toplumumuza vereceği zarar, Nurullah'ın araştırmasıyla belirginleşir. Bu araştırma, fikirler ve konulara bakış noktasında Nurullah ile Ceylan arasındaki tartışma zemininde verilir. Nurullah, Ayasofya'da ders veren Hafız Mehmet Efendi ile feminizm üzerine sık sık sohbetler ederek, dinî konularda ve dinin bu konulara bakışı hakkında bilgiler edinir. Araştırmaların sonucunda İslam felsefesinde konuyla alakalı önemli sonuçlar elde eder. Elde ettiği sonuçları Avrupa kitaplarındaki incelemelerle karşılaştırarak, "zihinde feminizmin İslamî şekli dahi tasvir ve teşkil etmiş olduğundan medeniyetin bu büyük sorununun Avrupalıların diliyle bizim için ne kadar müthiş ve tehlikeli olacağını çoktan kestirmiştir." (*Jöntürk*, 131). Nurullah ile Ceylan'ı bir noktada birleşmesine engel olan feminizme bakış açıdır. Ceylan, feminizme Avrupa'nın kirli penceresinden bakarken; Nurullah, İslam'ın değer yargılarıyla bakmaktadır.

Ceylan, Nurullah'ı nikâha ikna edemeyince; Nurullah'tan intikam almak için dönemin siyasî şartlarından yararlanarak plan yapar. Plan, siyasî sürecin getirdiği baskı ve sansür üzerine kurulur. Nurullah'ın nikâhının kıyıldığı

gün evin boş olmasından faydalanıp yasaklı olan kitap, gazete ve dergileri Nurullah'ın çalışma odasına yerleştirerek ihbar eder. Ceylan'ın bu intikam arzusu şahısların fikirlerinde değişim yaşanmasına neden olur. Kazım Bey, ateşli bir Jön Türk iken ihbar olayı onun gizli bir hafiyeye oluş sürecini başlatır. "Özerklik arayışı kişinin kendi rızasıyla da olsa engellenirse, artık derinlerde saklı bir özerklik kalmayacaktır. Bunun yerini, kişinin onu ezen otoriteyle özdeşleşerek güç aramaya çalışması alacaktır." (Gruen 2004: 44). Jön Türklerden çekinen ve kendi halinde yaşayan Kaşif Efendi, ihbar sonrası Jön Türklerle bağlantı kurar. Kaşif Efendi, doğal olarak Jön Türklerin arasına karışır. Onların sırlarına vakıf olarak, mükemmel bir Jön Türk olur.

Geleneksel yaşamın yapısı içerisinde sıkışan birey, modernleşme sürecinde örnek alınan Batı medeniyetine şuursuzca bir yöneliş gerçekleştirmiştir. Bu medeniyete ait bakış açısı tam anlamıyla irdelenemediği için, geleneksel yaşamda bireye sıkıntılar yaşattır. Gerek sosyal yaşamda, gerekse fikrîsel boyutta yaşanan bu süreç, mevcut düzeni yıkıma doğru sürüklemiştir.

### 3. Evliliğe Bakıştaki Değişim

Avrupa'daki gelişim süreci ve feminizmin etkisi, kadının toplumdaki konumunu zamanla değiştirir. Bu değişim birçok meslek grubunda kadınların çalışmasına olanak sağlar. Değişen bu yaşam ve feminizm, serbest evlilik sürecinin oluşmasına neden olur. Batılılaşmanın yanlış algılanmasıyla serbest evlilik olarak nitelendirilen yaşam örnekleri, toplumda yer edinmeye başlar.

"Avrupa ve bilhassa Fransa ve orada da özellikle Paris şehri ne kadar ilerlemiştir!.. Bu zamanlar Paris'te kadından doktor ve avukat henüz uzak bir hayal olarak sayılacak bir hal ve surette mevcuttu. Kadın arabacıların olacağı hayal bile edilmiyordu sonradan her şey ilerlediği gibi feminizm de ilerleye ilerleye bir dereceyi buldu ki kaçınılmaz 'mariage libre' taliplileri meydana çıktı." (*Jöntürk*, 132).

Ceylan, Nurullah'ı aşka ikna edemeyince, ilaçla uyutup birlikte olur. Bu aşk ilişkisi, evlilik dışı hamilelikle neticelenir. Ceylan'ın evlilik için yaptığı teklifler ve aradığı çareler sonuç vermez. Nurullah yazdığı mektupta "bizim memleketimiz için İslamî usulde yaşama ve Osmanlılığa böyle taban tabana zıt olan Batılı bir yaşam şekline nizam ve intizam konulamaz. Bu tehlikeli yolda devam ederek göz göre göre kendilerini tehlikeye atmanın akla ve mantığa uygun olmayacağını" (*Jöntürk*, 114) anlatır. Ceylan bu konuya "mariage libre" serbest evlilik açısından bakar ve örnekler vererek, şu şekilde açıklama getirir: "Aşık ve metres hayatı, Osmanlı yaşamına ve İslam'a elbette uygun görülmez. Fakat bu tarz bir yaşam yalnız sıradan insanların yaşam şekli olup, sosyete âleminin yaşamı böyle değildir. İspat etmek için bir takım hanımların, beylerin aşk ilişkilerini sayıp döktü." (*Jöntürk*, 114).

Ceylan ile Nurullah'ın serbest evlilik üzerine düşünceleri, eserde önemli bir yer tutmaktadır. Ceylan, Nurullah'ın evlilik ve yaşamdaki serbestlik konusundaki düşüncelerini beğenmeyerek; bu konudaki görüşlerini şu şekilde dile getirir:

"Mariage libre'nin, serbest evlilik konusuna dair hiçbir şey okumadınız mı? Kocasını kızın kendisinin seçmesinin gerektiği bugün kesinlikle kabul edilmedi mi? Bir kızın kocasını anası, babası, bunlar yok ise diğer velisinin seçmesinin medeniyet için en tehlikeli durum olacağına hükümler verilmedi mi? O kocaya kızın velileri varacak değil, kız kendisi varacak." (*Jöntürk*, 60).

Nurullah, evlilik konusunda sadece şahsın değil, ailenin de önemli olduğunu söyler. Avrupaî yaşamın bize uygun olmadığını, bu tarz evliliklerin sakıncalarının da olduğu kanaatinde. "Onların görgüleri bize benzemediği için diğer sıradan ailelerde, doğrusu bu kadar dikkat yoktur. Ailelerin uygarlık dereceleri indikçe kızlarda hiç de baskı kalmaz. Mariage libre, yani serbest evlilik davaları da ancak bunlar için doğru görülebilmektedir. Biz ise bunlara hiç benzemeyiz" (*Jöntürk*, 60).

Değişim sürecinde görülen yeni yaşam tarzları, yeni sorunların yaşanmasına neden olur. Bu sorunların oluşmasındaki en önemli etken, arzulan ve yaşanmaya başlanan serbest evlilik "Mariage libre"dir. Ceylan serbest evliliğin olması gerektiğini savunur. Kanunen olmasa da, Avrupa'daki serbest yaşam tarzı bu ilişkileri şekillendirir. Evli insanların, gizli aşklarının olduğu ve beraber yaşadıkları vurgulanır. "Avrupa da çok eşlilik yokmuş. Dinen ve kanunen herkes tek eşle yetinmeye mecburmuş. Güzel ama hal ve iktidarı müsait olan kibar ve hatta orta kibar âleminden tek eşle yetinen kimmiş? O kadar tiyatro aktrislerini, o kadar 'demi monden' dedikleri kızları kimler idare ediyorlarmış? 'Midinedte' denilen dikişçi ve yapma çiçekçi amele kızlardan müteşekkil olan bir alay kızın az çok gizli veyahut az çok aşikâr beraber yaşadıkları kimlermiş?" (*Jöntürk*, 132). Nurullah bu tarz yaşamın geleneksel yapıya uymadığını ve bu evliliğin birçok sorunu da beraberinde getireceğini belirtir. "Paris'te doğan çocukların yüz de otuzu gayri meşru yani bize göre 'pic' olarak doğuyorlar. Bu çocuklar, işte bir çeşit serbest izdivaç olan âşık ve metreslerin mahsulüdürler" (*Jöntürk*, 80).

Batılılaşmanın yanlış algılanmasıyla şekillenen ve topluma en çok zarar veren, kadın-erkek ilişkisindeki değişimdir. Bu değişim, evlilik sürecine zarar verirken; serbest evlilik olarak adlandırılan ilişkilerin yaygınlaşmasının zeminini hazırlar. Bu değişim ailelerin yıkılmasına, gayrimeşru çocukların doğumuna neden olmuştur.

#### 4. Sosyal Yaşamda Değişim

Kültürel etkileşim, toplumlar arası ilişkilerde kaçınılmaz bir durumdur. Etkileşim sürecinde yaşanan değişiklikler, mevcut düzene aykırı olmayan ve mevcut sosyal yapıya zarar vermeyen boyutta olmalıdır. Toplumsal düzeydeki eksikliklerin tespit edilerek değişimin sistemli bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu planlama yapılmadığı takdirde yenileşme süreci, yıkım sürecine dönüşebilir.

Ceylan, kadınların durumunu değerlendirirken; "toplumumuzda öne çıkacak, parlayacak kadının az olduğunu" vurgular. "Toplumumuzda kadının, ancak gençliği ve güzelliği ile kendinden söz ettirebileceğini" belirtir. Avrupa cemiyetlerindeki kadın, değişim süreciyle varlığını kabullendirecek ve parlayacaktır. Bu iki toplumun kadınları arasındaki en önemli farkın örtünmeden kaynaklandığını belirten Ceylan, bu sürecin değişmeye başladığını savunur. "Sakınmak ve örtünmeye mahkûm olan bizim kadınlarımız hiç olmazsa bu mecburiyetin baskısından kurtulmuştur" (*Jöntürk*, 94).

Toplumdaki yaşamın bozulmasında ve erkeğin dış hayata yönelmesinde, kadının giyimindeki değişim önemlidir. Ceylan'ın bakışıyla kadınların giyimindeki değişim süreci şu şekilde verilir: "Bir zamanlar Şark kadınları tamamen örtülüymüş. Rum, Ermeni, Yahudi kadınları da Müslüman kadınları gibi kendi harem dairelerinde örtünüp sokağa çıktıkları zaman da örtüleriyle çıkarlarmış. Hala Anadolu'da ve Arabistan'ın içlerinde böyledir. O zamanlar kadınlar daha mesut, daha bahtiyar imişler" (*Jöntürk*, 94).

Eski kadınların, şimdiki kadınlardan daha mutlu olduğu belirtilirken; bugünkü kadının mutsuzluğuna sebep, yine kadının kendisi gösterilir. Giyimdeki değişim, fizikî olarak kadını şekillendirir. Bu yeni kadın imajı erkeklerin ilgisini çeker ve erkeğin dışarıya imrenmesine ve evinden uzaklaşarak dış hayata yönelmesine neden olur. Kadın, bu değişimi yaşamıyorsa; erkekler, "dışarıda başka kadınları görmediklerinden kendi hanesindeki kadınla daha kanaatkâr olup, yetinebilirler. Bu halde kadın kocasından emin olur. Ne kadınlar erkeklerle ve ne de erkekler kadınlarla münasebette bulunmayınca birbirine imrenmek" (*Jöntürk*, 94) gibi bir durum ortaya çıkmazdı.

Kadının giyiminde başlayan değişim, zamanla kişisel bakımın önemli bir unsuru olan saç bakımında da görülür. Fettan Hanım dikilen elbiseye en uygun düşecek saç modelini "La Valliere" olduğunu söyler. Fettan'ın söylediklerinin bayanlar tarafından anlaşılması üzerine, bu saç modelini bayanların birinde göstererek anlatmaya çalışır, fakat başarısız olur. Bu nedenle Fettan Hanım, *Meydan Larousse* adlı eserden faydalanarak konuyu açıklamaya çalışır.

"Fettan Hanımefendi, düğün hazırlıkları kapsamında Larousse koleksiyonundan kuaför kelimesini arayarak yapılacak saç modeli üzerine çalışmalar yapar. Fettan Hanımefendi, bu ciltten 'kuaför' yani baş taramak sözcüğünü buldu ki iki büyük sayfaya yetmiş kadar resim konularak erkek ve kadın başlarından bol miktarda nasıl tarandıklarını tarif ediyordu. Hanımlar büyük bir merakla bu resimlere baktılar. Jacques de Lagrange ve Ode sur Seine ve Charles Sabi asrı gibi saç taranışlarına bir hayli gülüştükten ve özellikle kalyonlu hotoza sürekli kahkahalar attıktan sonra bir gelin başı için uygun birkaç resim buldular ise de La Valliere'in saçlarını hakikaten hepsinden güzel buldular" (*Jöntürk*, 30).

Değişim sürecinde, eğlence hayatında da değişim görülür. Eski ve yeni yaşam tarzının birlikte görüldüğü bu geçiş döneminde, piyano en önemli müzik aleti olarak yer alır. Dilşinas Hanım'ın evindeki eğlenceye katılanların konuşmaları, alafanga ve alaturka müziğe bakışı belirginleştirir. Ceylan ile Nurullah arasındaki konuşmaların bir bölümünde de müziğin alaturka ve alafangalığı konu edilir. Nurullah müzik olarak alaturka sevdiğini, piyanonun alaturka müziğe tamamen yakışmadığını söyler. "Bizde piyano akompanıman yapıp şantör veyahut şantöz okumak yolu henüz açılmamış olduğundan okuyanın sesi piyanoya mağlup oluyor, kaybolup gidiyor" (*Jöntürk*, 96).

Yenileşme sürecinde, sosyal yaşamda görülen değişim, birçok alanda yeni bir sürecin başlamasına neden olur. Yenileşmenin yaşandığı alanlardan biri de düğün adetleridir. Konakta yapılan kına gecesinde hareketle eski ile yeni kına geceleri eleştirilir. Eski kına gecelerinin rezaletten başka bir şey olmadığı belirtilir. "Eski zamanın kına gecelerinde 'çengi' denilen rezil topluluğun 'oyun çıkarmak' tabiriyle komedyaya yollu yaptıkları şeyler seyredilmesinden hakikaten utanç duyulacak rezaletlerdi. Çocuk olduğumuz halde hatırlarımızdan bir türlü çıkmaz. Çenginin birisi erkek kıyafetine girer, dudakları üzerine bir de bıyık çizerdi. Yine kendilerinden kızlar, kadınlar ile o kadar, rezaletler yapardı ki o zaman perdelerinde Karagöz'ün rezaletlerini de geçerdiler" (*Jöntürk*, 20).

Sosyal yaşamın değişim sürecinde, gelin giydirme adetlerinde de değişim yaşanır. Zamanın her şeyi değiştirdiği gibi, bu adetleri de değiştirdiği belirtilir. Bu adetler, "o kadar değiştirmiştir ki, büyük babalarımızın valideleri veya kaynanaları bugün gelip de gelin giydirme telaşını görecek olsalar, başka bir millettendir gelin giydirenler zannederlerdi" (*Jöntürk*, 27).

Düğün geleneklerinde görülen ve yok olma sürecini yaşayan bir diğer konu, *yüz yazısı* olarak bilinen husustur. Yüz yazısı olarak bilinen âdetin, iğrenç olduğu belirtilirken bu âdetin değişim süreci de verilir. "Bu iğrenç

âdet kalktıktan sonra yerine bundan daha zararsız, daha güzeli geçti. Bugün için 'yüz yazısı' adı hâlâ kullanılıyorsa da, şimdi ona 'gelin başı bağlamak' deniyor. Bu vazife hamam ustalarına bırakılıp, yapana da 'kutucu usta' denildi. Gelinin yüzünün bazı bölümleri yine yolundu, yine düzeltildi. Fakat teller, pullar yerine 'yapıştırma' denilen değerli taşlarla bezenmiş şeritler yapıştırıldı" (*Jöntürk*, 28).

Yenileşme sürecinde değişen bakış açısıyla, gelenekler ve düğün adetlerinin kaldırılmasına yönelik düşünceler de ön plana çıkar. Özellikle düğünlerde halka yemek verilmesi konusunda bir değişim sürecinin başladığı ve bu âdetin yavaş yavaş kalktığı belirtilir. Bu âdetin yok oluşunun en önemli sebebi, maddî olarak getirdiği yüküdür. Eserde, kalkması istenen ve eleştirilen adetlerden bir diğeri de gelin görmedir:

"Düğünlerde, halka yemek verme meselesi! Malum a! Masrafın en büyüğü bu olduğundan zamanımızda bu âdet yavaş yavaş kalkıyor. Keşke daha hızlı kalksa! Keşke birden kaldırılverse! Hoş geçerli bir sebep de olsa bunu kaldırmak geline bakmaya gelmek âdetini kaldırmak kadar zor görünüyor. Bu âdetlerin ikisinden de şikâyet etmek o kadar normaldir ki. Halk ne olursa olsun göze alarak bunları kaldırdıkları gün, istibdadı yıkıp özgürlükleri ellerine verilmişçesine, bir başarıya kavuşmuş sayılacaklardır" (*Jöntürk*, 37).

Ceylan ile Nurullah arasında geçen konuşmaların bir bölümünde, düğün öncesi süreç eleştirilir. Ceylan'ın düşüncesiyle dile getirilen bu sürecin, bayanlar için onur kırıcı olduğu vurgular. Evlilikte kadının bir mal gibi beğenilmesine, nefesinin kokup kokmadığının bakılmasına, evleneceği erkeği hiç görmemesine karşı olduğunu belirtir. Görücü olarak gelenlerin, kızı uzun uzadıya incelemeleri, beğenip beğenmemek hakkına sahip olmaları ve düğüne kadar kadının evleneceği adamı görememesi eleştirilir. Bu yaşamın getireceği evliliğin, erkeğin ağzından çıkacak olan "Boş ol!" (*Jöntürk*, 55) kelimesine bağlı olarak şekillenmesi eleştirilir.

Değişim günlük yaşamda etkili olduğu gibi zamanla mekânlarda da etkili olur. Mimarîde görülen değişimi belirginleştirmek için, konaklarda yapılan tahribat öne çıkarılır. Bu tahribatın oluşmasına yeni yaşam ve yangınlar neden olur. Yangınlar, konakların yok olmasına neden olurken; konak arsalarının satılmasına ve yeni mahallelerin oluşmasına yol açar. Konakların bir bölümü de mirasçıları tarafından satılarak, bu sürece dâhil edilir. Ayakta duran konakların dış görünüşü itibariyle bakımsız olmasına rağmen, oldukça sağlam olduğu vurgulanır. Konakların dışındaki bakımsızlık konak içerisinde görülmez. Konakların iç yapısında tamirat yapıldığı gibi süslemelere de oldukça önem verilir. Konaktaki süslemede değişim belirginleşir. Ahmet Mithat Efendi, konakların yok oluş sürecine değinirken konaklardaki

değişim hakkında da bilgi verir. Yenileşme süreciyle görülen bu değişim, alaturkadan alafrangaya geçişi belirginleştirir. "Eski divanlar, minderler kaldırılmış. Yerine köşeler, kanepeler, koltuklar, sandalyeler konulmuş. Yatak odaları, karyolalar komodinler, gece servisleri ile doldurulmuş. Aynalı dolaplar, lavabolar da unutulmamıştı. Alaturkalıktan tamamen çıkarılıp alafrangalaşmıştı vesselam" (*Jöntürk*, 8).

Yenileşme sürecinde, âşıkların duygularını ilan etme yollarında da değişim görülür. Bu değişimi, Nurullah ile Ceylan arasındaki konuşmada görmek mümkündür. Eski zaman kızlarının sevgilerini söyleyememesi nedeniyle, yaşadıkları âşk çıkmazından dolayı verem dahi oldukları belirtilir. Şimdiki kızların, eskiyle kıyaslanmayacak kadar bir değişim yaşadıkları vurgulanır. Bu değişimde en önemli etken kız çocuklarının aldığı eğitimidir. Eğitimle birlikte, kızların toplum içerisindeki konumunun değiştiğini ve bu değişimin de zamanla aşkı ilan etme yollarına yansıdığı görülür. "Şimdi kızların elleri kalem tutuyor. Yanmayı, yakılmayı bırakınız, gönülleri hangi delikanlıya ısınyorsa onunla yazıyorlar. Fotoğraf alıp vermeden başlayarak cüretlerine, fırsatlarına göre görüşüyorlar da" (*Jöntürk*, 53).

Batılılaşmanın yanlış algılanması, emellere ulaşma noktasında her türlü kötülüğü yapabilecek bir insan tipinin oluşmasına neden olur. Düşünce dünyasında ve davranışlarında yanlışlıklar yapan Ceylan, Nurullah'ı nikâha ikna edemediği takdirde "alaturka sosyete beni dışlarsa, Avrupa sosyetesini reddetmez. Kaçar gider, aktris olurum!" (*Jöntürk*, 115) şeklinde tehditler savurur. Yapılan tehditler Batılılaşmanın yanlış algılanmasıyla, yanlış düşünen insanın düşünceleri doğrultusundaki yaşama kaçış planıdır. Bu bakış Doğu ile Batının olayları değerlendirişindeki farklılığı verir. Doğuda eleştirilen bu yaşam tarzı, Batı medeniyetine taşındığında sıradanlaşacaktır. Toplumda kabul görmeyen bireyin yaşamı ve sorunlu görülen davranışları, Batı toplumunda normal karşılanacaktır. Ceylan emellerine ulaşmak için, her yolu dener. Söyledikleri yapılmadığı takdirde, kendinin ve çocuğunun canına kıyacağını söyler. Avrupa'nın bakışıyla şekillenmiş olan Ceylan, eserde her şeyi yapabilecek bir karakter olarak belirginleşir. Bu belirginleşen insan örneği, eserde şu şekilde verilir:

"O yolda terbiye almış bir canavar, bir ifrit her şeyi yapar. Hiçbir dinin semtine uğramamış ve kutsallığın hiçbir ışığını almamış olan böyle bir laneti en büyük cinayetleri işlemekten men edecek ne gibi duygu olabilir. Avrupa gazetelerinde her gün birkaç intihar haberine rastlanmaktadır. Bunlar hep dinsizliğin sonuçlarıdır. Kendi canına, hayatına değer vermeyenlerin göze alamayacakları ne olabilir ki? Bereket versin ki babasına 'seni de öldürürüm, anamı da' demek hatırına gelmedi. Bu

dinsizler arasında şimdilerde cinayetin bu türünü de görülmeye başlamıştır. Avrupa gazetelerinde bunlara dair olan haberleri okurken insanın üzüntüden gözleri kararıyor, içi bulanıyor" (*Jöntürk*, 223).

Kültürel değişim süreci yeni ile eski yaşamın ortasında kalan, ne eskiye ve ne de yeniye ait olan, sürekli bocalayan insan tiplerinin oluşmasına neden olur. Nurullah ile Ceylan arasında geçen konuşmada, değişen insanı ve bu değişikliğin yarattığı çelişkiyi görürüz. Ceylan'ın anlatımında en dikkat çekici yön, birbiriyle hiç uyuşmayan iki unsurun bir araya gelerek oluşturduğu durumdur. Bu eski ile yeninin, yani Doğu ile Batının başarısız bileşkesinin sonucudur. "İnsan içinde insansınız yani. Birbiriyle hiç uyumu olmayan iki adamı birleştirmişler ve o hamurdan bir Nuri yapmışlar... Teorilerinize bakarsak yeni fikirli bir adamsınız. Yeni adamlardansınız. Halbuki pratiklerinize bakınca, hâlâ eski zamanlar çürüklüğü içinde pala çalıp giden... bir miyimintisiniz" (*Jöntürk*, 51).

Batı medeniyetinin üstünlüğünü savunan Ceylan'ın, içerisine düştüğü durum ve yaşadığı son, Batı medeniyetinin çöküş noktasına en güzel örnektir. Geleneksel yapının değişime tam anlamıyla hazır olmaması, Ceylan'ın birçok sorun yaşamasına neden olur. Ceylan, psikolojik sorunlarından kendini kurtaramaz, üzerine yanıcı madde dökerek kendini ve evi yakar. Bu olay, gazetelerde kaza gibi gösterilerek yayınlanır. Ceylan'ın geçliğinden, güzelliğinden musikideki başarısından, Fransızcasının mükemmelliğinden bahsedilir. Bu ilanın içeriği, herkesi üzecek duygusal bir yoğunluğa sahiptir. Fakat yazar bu olayın bir kaza olmadığını, feminizm sevdasından ve kendisine emin rahatlığı anlayamayarak, serbest bir yaşama yönelen Ceylan'ın intihar ettiğini yazar. Bu nedenle, ilanda anlatılanların kaza olmadığını şu şekilde verilmesi gerektiğini belirtir:

"Baş hafiye Feyzullah Efendi'ye mensup olan Kazım Efendi'nin kızı feminizm meselelerinin en zararlı taraflarında uçarak, işgaline çalıştığı bir delikanlı ile hayal ettiği izdivaca muvaffak olamadığından umutsuzluktan çıldırmıştı. Bir iki gün tıbbın yardımlarına rağmen cinnete devam ettikten sonra elbisesi üzerine beş altı kadeh petrol döküp tutuşturarak cayır cayır yanmış ve şuraya buraya koştuğu evi de yakmaya ramak kalmışken, yetişilip yangın söndürülmüştür. Allah günahlarını affetsin" (*Jöntürk*, 236).

## Sonuç

*Jöntürk* romanı, Tanzimat ve sonrasındaki süreçte görülen Batılılaşmanın birçok yönünü yansıtmaktadır. Özellikle Tanzimat'la hızlanan değişim sürecinin eğitim, bireyin fikrîsel değişimi ve evlilik gibi sosyal yaşam alanlarında belirginleştiği görülür. Eserin merkezine Ceylan yerleştirilerek, aldığı eğitim ve yakından tanıdığı Avrupaî yaşam belirginleştirilip, kültürel

değişim sürecinde yapılan yanlışlıklar ve değişim sürecinin yanlış algılandığı noktalar verilmiştir.

Osmanlı'nın geleneksel yapısında ikinci planda kalan ve gerekli eğitimi alamayan kız çocuklarının, eğitim sürecindeki değişimi oldukça önemlidir. Bu eğitim süreci değişimin hızlı yaşanmasını sağlamıştır. Kız çocuklarının aldığı eğitim, kültür seviyesini arttırdığı gibi, kadınların toplumdaki konumunu da değiştirir. Eğitimdeki değişim sürecinde eğitim kurumlarına bakış, müzik eğitiminin algılanışı ve yabancı dil eğitimi önemlidir.

Fikirsel değişim sürecini şekillendiren, Doğu kültürüyle büyüyen ve Batıyı öğrenmeye çalışan bireyin yaşamıdır. Batılılaşmanın yanlış algılanması ve serbestliğin ön plana taşınması, birçok sorunun yaşanmasına yol açar. Özellikle yaşamını Batı medeniyetinin değer yargılarına göre şekillendiren Ceylan, Doğu kültürünün geleneksel yapısında sıkıntılar yaşar. Ceylan, kadınların medenî haklarından yoksun bırakıldığını savunur. Feminizmden hareketle düşüncelerini açıklayan Ceylan, kadınların toplumdaki değişimine dikkat çeker. Bu değişimin en güzel örneği ise, kadınların birçok meslek dalında çalışmasıdır.

Batılılaşmanın yanlış algılanmasındaki en önemli sorun, serbest yaşam tarzıdır. Bu yaşama önce erkeklerin, daha sonra kadınların yönelmesi, Batı toplumlarında "mariage libre" olarak adlandırılan serbest evlilik tarzının yaşanmasına neden olmuştur. Osmanlı'nın geleneksel yapısında yer olmayan bu yaşam tarzı, yarattığı sıkıntılarla geleneksel yaşamda kendine yer edinmiştir. Evliliklerin yıkılmasına ve bireylerin yozlaşmasına neden olan bu süreç, zamanla toplumsal yapıyı bozan en önemli sorun haline gelir.

Batılılaşma, sosyal yaşamın birçok alanında değişim yaşanmasına neden olur. Giyim ve saç modellerinde yaşanan değişimi, düğün adetleri, kına geceleri, gelin giydirme törenleri izler. Geleneksel yaşamdaki bu gelenek ve göreneklerin saçma olarak değerlendirilmesine, eğitimin yanlış şekillendirdiği değişim süreci ve batılılaşmanın yanlış algılanması neden olur.

Batı medeniyetindeki gelişmelerin takip edilmesinde görülen planlama eksikliği, modernleşmenin gerçekleşmesine engel olmuştur. Geleneksel yapının sınırlı yaşamından çıkan ve Batı medeniyetini araştıran bireylerin, Batının sosyal yaşamına yönelmeleri, sürecin yanlış şekillenmesine yol açmıştır. Bu yanlışlıkla birlikte, azınlıkların Osmanlı içerisindeki konumu ve yabancıların göz önünde olan yaşamları, değişim sürecinde hatalara yönlendiren unsurlar olarak karşımıza çıkar. Ahmet Mithat Efendi, *Jöntürk*'te bu yanlışlıkları ele alarak Batılılaşmanın yanlış algılandığı noktaları belirginleştirip, halka yol göstermeye çalışmıştır.

#### Kaynaklar

- Akyüz, Kenan (1999), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul, İnkılap Yay.
- Berkes, Niyazi (2008), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, YKY.
- Gruen, Arno (2004), *Kendine İhanet*, (Çev. Ülkü Hastürk), İstanbul, Çitlembik Yay.
- Kandiyoti, Deniz (1997), *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, İstanbul, Metis Yay.
- Karabulut, Mustafa (2010), "Tanzimat Dönemi Türk Romanlarında İstanbul ve Paris'e Bakış", *Erdem*, S.56, s. 103-113, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Kumaz, Şefika (1996), *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul, MEB Yay.
- Mardin, Şerif (1997), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul, İletişim Yay.
- Mithat, Ahmet (2004), *Jöntürk*, İstanbul, Kum Saati Yay.
- Okay, Orhan (2008), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Mithat Efendi*, İstanbul, Dergah Yay.
- Okumuş, Ejder (2005), "Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1956)", *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S.4, s.9-36.
- Osma, Kıvanç (2006), "Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykellerinde Kadın İmgesi", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas, C.30, No:1, s.89-107.
- Şanal, Mustafa (2005) "Yenileşme Dönemi Eğitimcilerinin Öğretmenlik Mesleğine Bakışları", *Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.18, s.137-154.

#### EKLER

##### Ek 1

Balázs Orban (1865'de)

*Törökországrol s különösen a nőkröl*, Terebess Kiadó, Budapest, 1999.

##### Ek 2

"Kemal a Gházi az új Törökország vezére"

*Ursi Hirlap*, 1930, 45. szám, s.9.